

σμηκεί το χρόνο εργασίας και το μοναστηριακό ωρολόγιο πρόγραμμα. Ο χρόνος, που δέν είναι πλέον απλώς δώρο του Θεού, μπορεί να υπολογιστεί και να πωληθεί. Στην εικονογραφία του 14ου αιώνα το ρολόι παριστάνει ένιοτε το σύμβολο του ούμανιστή – αυτό το ρολόι που είμαι υποχρεωμένος να το παρακολουθώ και το όποιο παρακολουθεί αυστηρά τον κοσμικό εργαζόμενο που τυγχάνει να είμαι εδώ. Ο Λέ Γκόντ δείχνει πώς η ενότητα του κόσμου της εργασίας, έναντι του κόσμου της προσευχής και του κόσμου του πολέμου – αν υπήρξε ποτέ αυτή η ενότητα – δέν είχε μεγάλη διάρκεια. Μετά την «περιφρόνηση των επιτηδευμάτων»³⁷, εγκαθιδρύεται «ένα νέο σύνορο της περιφρόνησης, το όποιο περνά καταμεσής των νέων τάξεων, ακόμη και καταμεσής των επαγγελμάτων»³⁸. Μολονότι δέν διακρίνει – αυτή είναι η έντύπωσή μου – το «επιτήδευμα» [«métier»] από το «επάγγελμα» [«profession»]³⁹ (όπως πιστεύω ότι θα έπρεπε να κάνει⁴⁰), ο Λέ Γκόντ

37. Αύτ., σσ. 96-97: «Η δυτική κοινωνία, ουσιαστικά αγροτική αυτή την περίοδο, περιλαμβάνει μέσα σε μια σχεδόν γενική περιφρόνηση την πλειονότητα των δραστηριοτήτων που δέν συνδέονται άμεσα με τη γη».

38. Αύτ., σσ. 106.

39. Βλ. αύτ., σσ. 97, όπου πράγματι ο Λέ Γκόντ χρησιμοποιεί χωρίς διάκριση τους δύο όρους: «Η αναθεώρηση γίνεται μέσω της συμπεριφοράς προς τα επιτηδεύματα [métiers]. Ο αριθμός των απαγορευμένων ή ανυπόληπτων επαγγελμάτων [professions] μειώνεται, οι αιτίες δικαιολόγησης για την άσκηση του τάδε ή του δείνα επιτηδεύματος [métier], που ως τότε ήταν καταδικασμένο, πληθύνονται».

40. Πρβλ. *L'Université sans condition*, ό.π., σσ. 49-50: «Η εργασία προϋποθέτει, δεσμεύει και τοποθετεί ένα ζωντανό σώμα. Του όρίζει έναν σταθερό και αναγνωρίσιμο τόπο, ακόμη και εκεί όπου η εργασία λέγεται “μη χειρωνακτική”, “πνευματική” ή “δυναμική-εικονική”. Συνεπώς, η εργασία προϋποθέτει μια ζώνη παθητικότητας, ένα πάθος, όσο και μια παραγωγική δραστηριότητα. Από την άλλη μεριά, είναι ανάγκη να διακρίνουμε μεταξύ κοινωνικής εργασίας εν γένει, επιτηδεύματος και επαγγέλματος. Κάθε εργασία δέν οργανώνεται σύμφωνα με την ενότητα ενός επιτηδεύματος ή μιας καταστατικής και αναγνωρίσιμης έπαρκειας. Όσον αφορά τα “επιτηδεύματα”, ακόμη

περιγράφει επίσης τη διαδικασία που θα γεννήσει, τον 12ο αιώνα, μια «θεολογία της εργασίας» και τη μετατροπή του τριμερούς σχήματος (oratores, bellatores, laboratores⁴¹) σε «πιό σύνθετα» σχήματα, γεγονός που εξηγείται από τη διαφοροποίηση των οικονομικών και κοινωνικών δομών και από μια μεγαλύτερη κατανομή της εργασίας.

2. *Η συγχώρηση*⁴². Σήμερα υπάρχει μια παγκοσμιοποίηση, ένας παγκόσμιος έκθεατρισμός της σκηνης της μετάνοιας και της ζη-

και εκεί όπου είναι συγκεντρωμένα με αυτό το όνομα από νομιμοποιημένους οργανισμούς, από συντεχνίες, δέν ονομάζονται όλα – όχι όλα τόσο εύκολα, στίς γλώσσες μας – επαγγέλματα, τουλάχιστον εκεί όπου αυτές οι γλώσσες διατηρούν κάποια μνήμη της λατινικής γλώσσας. Ακόμη και αν δέν είναι αδύνατον, δέν θα μιλήσει κανείς εύκολα για το επάγγελμα του εποχικού εργάτη της γης, του ιερέα ή του πυγμαίου, εφ' όσον η τεχνογνωσία τους, ή έπαρκειά τους και η δραστηριότητά τους δέν προϋποθέτουν ούτε την μονιμότητα ούτε την κοινωνική εύθυνη που αναγνωρίζονται από μια κοινωνία κατ' άρχην κοσμική σε κάποιον που άσκει ένα επάγγελμα με την ελεύθερη δέσμευσή του να έπιτελεί εντός αυτού ένα καθήκον. Κατά συνέπεια, θα μιλήσει κανείς εύκολότερα και κατ' έξοχην για το επάγγελμα του γατρού, του δικηγόρου, του καθηγητή [professeur], ως εάν το επάγγελμα [profession] – συνδεδεμένο μάλλον με τις ελευθέρια τέχνες και όχι με τις έμμισθες – συναγόταν τη δέσμευση μιας ελεύθερα δηλωμένης εύθυνης, σχεδόν ένορκας: με μια λέξη, όμολογημένης άνοιχτά [professée]».

41. Βλ. Jacques Le Goff, *Pour un autre Moyen Age*, ό.π., σελ. 80: «Στη μεσαιωνική γραμματεία εμφανίζεται προς το τέλος του 9ου αιώνα, για να αναπτυχθεί τον 11ο αιώνα και να γίνει κοινός τόπος τον 12ο αιώνα, ένα θέμα που περιγράφει την κοινωνία διακρίνοντας την σε τρεις κατηγορίες ή τάξεις. Σύμφωνα με την κλασική διατύπωση του Άνταλμπερόν ντε Λών (Adalbéron de Laon) στην αρχή του 11ου αιώνα οι τρεις συνιστώσες αυτής της τριμερούς κοινωνίας είναι: oratores, bellatores, laboratores, δηλαδή οι κληρικοί, οι πολεμιστές, οι εργαζόμενοι».

42. Για μια διεξοδικότερη ανάπτυξη της θεματικής της συγχώρησης, βλ. τη συνέντευξη που έδωσε ο Ντερριντά στον Γάλλο κοινωνιολόγο Μισέλ Βιεβιορκά (Michel Wieviorka) υπό τον τίτλο «Ο αιώνας και η συγχώρηση», στο J. Derrida, *Foi et savoir*, ακολουθούμενο από το *Le Siècle et le Pardon*, Seuil, coll. «Points-Essais», Παρίσι 2000, σσ. 101-133.

τούμενης συγχώρησης. Αὐτὸς ὁ ἐκθεατριζμὸς διέπεται συνάμα ἀπὸ τὴν αἰφνιδιαστικὴ ἔξαρση τῆς ἀβρααμικῆς κληρονομίᾳς καὶ τὴ νέα κατάσταση τοῦ διεθνoῦς δικαίου καὶ συνεπῶς ἀπὸ τὴ νέα μορφή τῆς παγκοσμιοποίησης πού ἔχει δημιουργηθεῖ, μετὰ τὸν τελευταῖο πόλεμο, ἀπὸ τίς μετασχηματισμένες ἔννοιες τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου, τίς νέες ἔννοιες τοῦ ἐγκλήματος κατὰ τῆς ἀνθρωπότη- τας καὶ τοῦ ἐγκλήματος γενοκτονίας, πολέμου καὶ ἐπίθεσης – κε- φάλαια τοῦ κατηγορητηρίου τούτων τῶν αὐτο-κατηγορητηρίων. Δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ τὸ μέτρο αὐτοῦ τοῦ ἐρωτήματος. Πολὺ συχνά, ἰδιαιτέρα στὶς πολιτικὲς διαμάχες –οἱ ὅποιες, διαμέσου ὄλου τοῦ κόσμου, ἐπαναδραστηριοποιοῦν καὶ μεταθέτουν σήμε- ρα αὐτὴ τὴν ἔννοια–, συντηρεῖται ἡ ἀμφιλογία⁴³. Συχνὰ συγγέεται, ἐνίοτε ὑπολογισμένα, ἡ συγχώρηση [pardon] μὲ ἕνα μεγάλο ἀριθμὸ παραπλήσιων θεμάτων: μὲ τὴ συγγνώμη [excuse], τὴ μεταμέλεια [regret], τὴν ἀμνηστία [amnistie], τὴν παραγραφή [prescription], κ.λπ., τόσες σημασίες ἀπὸ τίς ὁποῖες ὀρισμένες ὑπάγονται στὸ δί- καιο, ἕνα ποινικὸ δίκαιο στὸ ὁποῖο ἡ συγχώρηση θὰ ἔπρεπε νὰ παρα- μένει μὴ ἀναγώγιμη. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἔννοια τῆς συγχώρη- σης παραμένει μυστηριώδης, ἡ σκηνή, τὸ σχῆμα, ἡ “γλώσσα” πού ἐπιχειρεῖ κανεὶς νὰ προσαρμόσει σὲ τούτη τὴν ἔννοια ἀνήκουν σὲ ἀβρααμικὲς κληρονομίες (ὁ ἰουδαϊσμός, οἱ χριστιανισμοὶ καὶ οἱ ἰσλα- μισμοί). ἜΑρα, ὅσο διαφορισμένη, μάλιστα συγκρουσιακή, καὶ ἂν εἶναι αὐτὴ ἡ παράδοση, εἶναι μοναδικὴ καὶ συνάμα βρίσκειται στὸ στάδιο οἰκουμενικοποίησης, ἀκριβῶς διαμέσου τοῦ στοιχείου πού ἔρχεται στὸ φῶς ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη θεατρικὴ τῆς συγχώρησης. Ἐφεξῆς, ἡ ἴδια ἡ διάσταση τῆς συγχώρησης τείνει νὰ ἐξαλειφθεῖ στὴν πορεία αὐτῆς τῆς παγκοσμιοποίησης, καὶ μαζί της κάθε μέ-

43. Πρὸβλ. τὸν τίτλο τῆς διάλεξης τοῦ Ντερριδά γιὰ τὴ συγχώρηση στὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτοῦτο Ἀθηνῶν (18 Δεκεμβρίου 1997): «Entre don et pardon (les équivoques: oubli, amnistie, armistice, excuse) («Μεταξὺ δώρου καὶ συ- χώρησης (οἱ ἀμφιλογίες: λήθη, ἀμνηστία, ἐκεχειρία, συγγνώμη)»).

τρο, κάθε ἐννοιολογικὸ ὄριο. Σὲ ὅλες τίς σκηνές τῆς μετάνοιας, τῆς ὁμολογίας, τῆς συγχώρησης ἢ τῆς συγγνώμης οἱ ὁποῖες πολλαπλα- σιάζονται στὴ γεωπολιτικὴ σκηνὴ ἀπὸ τὸν τελευταῖο πόλεμο καὶ μετὰ, μάλιστα μὲ ἐπιταχυνόμενο ρυθμὸ ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια, βλέ- πει κανεὶς νὰ ζητοῦν «συγχώρηση» ὄχι μόνον ἄτομα ἀλλὰ ὀλόκλη- ρες κοινότητες, ἐνώσεις ἐπαγγελματιῶν, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας⁴⁴, ἀνώτατοι ἄρχοντες καὶ ἀρχηγοὶ κρά- τος⁴⁵. Καὶ αὐτὸ τὸ κάνουν σὲ μιὰ “γλώσσα” [langage] πού δὲν εἶναι πάντοτε (στὴν περίπτωσή τῆς Ἰαπωνίας ἢ τῆς Κορέας⁴⁶, ἐπι

44. Πρὸβλ., ἐπὶ παραδείγματι, : Α) τὴν εἰδικὴ λειτουργία τῆς 12ης Μαρ- τίου 2000 στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Πέτρου, στὸ Βατικανό, ὅπου ὁ Πάπας Ἰωάννης Παῦλος Β' ζήτησε συγχώρηση ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ τίς ἁμαρτίες πού διέπραξε ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἀνὰ τὸν κόσμον, καὶ Β) ἐπ' εὐκαρία τοῦ τα- ξιδιοῦ του στὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ δὴ μπροστὰ στὸ Τεῖχος τῶν Δακρύων (26 Μαρτίου 2000), τὴν αἴτηση γιὰ συγχώρηση (πάλι ἀπὸ τὸν Θεὸ) ἐκ μέρους τοῦ Πάπα Ἰωάννη Παύλου Β', γιὰ «τὴν περιφρονητικὴ ἀντιμετώπιση τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τοὺς χριστιανούς στὸ παρελθόν».

45. Ἐναφέρω ἐπιλεκτικὰ τὴν πρόσφατη αἴτηση γιὰ συγχώρηση τοῦ Γερμανοῦ Προέδρου Γιόχαννες Ράου στὴν Ἱερουσαλὴμ (16 Φεβρουαρίου 2000, ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ ἑβραϊκοῦ Κοινοβουλίου) γι' αὐτὸ πού διέπραξαν οἱ Γερμανοὶ εἰς βάρος τῶν Ἑβραίων κατὰ τὴ ναζιστικὴ περίοδο.

46. Πρὸβλ. *Foi et savoir*, ὁ.π., σσ. 107-108: «Ἐν, ὅπως τὸ ὑπανίχτηκα πρὸ ὀλίγου, μιὰ τέτοια “γλώσσα” διασταυρῶνεται μὲ ἰσχυρὲς παραδόσεις καὶ τίς συσσωρεύει μέσα της (τὴν “ἀβρααμικὴ” κουλτοῦρα καὶ τὴν κουλτοῦρα ἐνὸς φιλοσοφικοῦ οὐμανισμοῦ, ἀκριβέστερα ἐνὸς κοσμοπολιτισμοῦ γεννημένου ἀπὸ τὸν ἐνοφθαλμισμὸ στωικισμοῦ καὶ παύλειου χριστιανισμοῦ), γιὰ αὐτὴ ἡ “γλώσσα” ἐπιβάλλεται σήμερα σὲ κουλτοῦρες πού δὲν εἶναι ἀρχικά οὔτε εὐρω- παϊκὲς οὔτε “βίβλικές”; Ἐγὼ κατὰ νοῦν ἐκεῖνες τίς σκηνές ὅπου ἕνας Ἰάπω- νας Πρωθυπουργὸς “ζήτησε συγχώρηση” ἀπὸ τοὺς Κορεάτες καὶ τοὺς Κινέ- ζους γιὰ τίς βιαιότερες τοῦ παρελθόντος. Ἐπέβαλε θεθαίως τίς “heartfelt apologies” [“εὐλικρινεῖς ἀπολογίες” του], ἐξ ὀνόματός του προσωπικά, καταρ- γῶς χωρὶς νὰ δεσμεύσει τὸν Αὐτοκράτορα στὴν κεφαλὴ τοῦ κράτους· ὠστόσο, ἕνας Πρωθυπουργὸς δεσμεύει πάντοτε περισσότερο ἀπὸ ἕνα ἰδιωτικὸ

παραδείγματι) ή “γλώσσα” τής κυρίαρχης θρησκείας τής κοινωνίας τους. Τούτη ή “γλώσσα” γίνεται τώρα, κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο μάλιστα, τὸ οἰκουμενικὸ ἰδίωμα τοῦ δικαίου, τής πολιτικῆς, τής οικονομίας ἢ τής διπλωματίας: ἡ αἰτία καὶ συνάμα τὸ σημαῖνον σύμπτωμα αὐτῆς τής διεθνοποίησης. Ἡ πλήθυνση αὐτῶν τῶν σκηναῶν τής

πρόσωπο. Πρόσφατα, γι’ αὐτὸ τὸ θέμα ὑπῆρξαν τούτη τῆ φορά ἀληθινές διαπραγματεύσεις, ἐπίσημες καὶ σκληρές, μεταξύ τής ἰαπωνικῆς κυβέρνησης καὶ τής νοτιοκορεατικῆς. Αὐτὸ πού διακυβεύεταν ἦσαν οἱ ἀποζημιώσεις καὶ ἕνας πολικο-οικονομικὸς ἐπαναπροσανατολισμός. Αὐτὲς οἱ συνδιαλλαγές ἀπέβλεπαν, ὅπως συμβαίνει σχεδὸν πάντοτε σ’ αὐτῆ τὴν περίπτωση, στὴ δημιουργία μᾶς συμφιλίωσης (ἐθνικῆς ἢ διεθνούς) πού θά εὐνοῦσε τὴν ἐξομάλυνση. Ἡ “γλώσσα” τής συγχώρησης, στὴν ὑπηρεσία καθορισμένων σκοπιμοτήτων, ἦταν τὰ πάντα ἐκτὸς ἀπὸ καθαρῆ καὶ ἀνιδιοτελῆς. “Ὅπως συμβαίνει πάντοτε στὸ πολιτικὸ πεδίο.

Συνεπῶς, ἀναλαμβάνω τὴ διακινδύνευση αὐτῆς τής πρότασης: κάθε φορά πού ἡ συγχώρηση εἶναι στὴν ὑπηρεσία μᾶς σκοπιμότητας –ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι εὐγενῆς καὶ πνευματικῆς (ἐξαγορὰ ἢ λύτρωση, συμφιλίωση, σωτηρία), κάθε φορά πού τείνει νὰ ἀποκαταστήσει μὴ κανονικότητα (κοινωνική, ἐθνική, πολιτική, ψυχολογική) μέσω μᾶς διεργασίας τοῦ πένθους, μέσω κάποιας θεραπείας ἢ οἰκολογίας τής μνήμης, τότε ἡ “συγχώρηση” δὲν εἶναι καθαρῆ – οὔτε ἡ ἔννοιά της. Ἡ συγχώρηση δὲν εἶναι, δὲν θά ἔπρεπε νὰ εἶναι οὔτε κανονική, οὔτε κανονιστική, οὔτε ἐξομαλυντική. Θά ἔπρεπε νὰ παραμένει ἐξαιρετική καὶ ἐκτακτῆ, στὴ δοκιμασία τοῦ ἀδυνάτου: ὡς ἐὰν διέκοπτε τὴ συνηθισμένη ροὴ τής ἱστορικῆς χρονικότητας.

Συνεπῶς, σύμφωνα με αὐτὴ τὴν ἀποψη, θά ἦταν ἀνάγκη νὰ θέσουμε ὑπὸ ἐρώτηση ὅ,τι ἀποκαλοῦμε παγκοσμιοποίηση καὶ αὐτὸ πού προτείνω, ἀλλοῦ, νὰ ὀνομάσουμε παγκοσμολατινοποίηση – γιὰ νὰ συνυπολογίσω τὸ ἀποτέλεσμα τής ρωμαϊκῆς χριστιανικότητας ἢ ὁποῖα ἐπικαθορίζει σήμερα ὅλη τὴ “γλώσσα” τοῦ δικαίου, τής πολιτικῆς, ἀκόμη καὶ τὴν ἑρμηνεία τής λεγόμενης “ἐπιστροφῆς τοῦ θρησκευτικοῦ”. Καμία ὑποτιθέμενη ἀπομάγευση, καμία ἐκκοσμίκευση δὲν ἔρχεται νὰ διακόψει τούτη τὴν παγκοσμολατινοποίηση, ἀντίθετα μάλιστα».

μετάνοιας [repentir] καὶ τής ζητούμενης «συγχώρησης» σημαίνει προφανῶς, μεταξύ ἄλλων, μὴ χρεία τής ἀνάμνησης [un il faut de l’anamnèse], μὴ χρεία ἄνευ ὀρίων: χρέος ἄνευ ὀρίων ἔναντι τοῦ παρελθόντος. Ἄνευ ὀρίων, γιατί αὐτὸ τὸ ἐνέργημα τής μνήμης, πού εἶναι ἐπίσης κεφάλαιο αὐτο-κατηγορητηρίου, τής «μετάνοιας» [«repentance»], τής παράστασης ἐνώπιον δικαστηρίου, χρειάζεται νὰ τὸ ὀδηγήσουμε συνάμα πέρα ἀπὸ τὸ βαθμὸ τής νομικῆς δικαιοδοσίας⁴⁷ καὶ τὸ βαθμὸ τής κρατικο-εθνικῆς δικαιοδοσίας. Συνεπῶς, διερωτᾶται κανεὶς τί συμβαίνει ἐδῶ, με αὐτὲς ἀκριβῶς τις διαστάσεις. Γιὰ τὸν ἀναστοχασμὸ πού καλεῖται ἀπὸ αὐτὸ τὸ φαινόμενο, ἕνα ἀπὸ τὰ καθοδηγητικὰ νήματα ἐπανοδηγεῖ τακτικὰ σὲ μὴ σειρά συμβάντων χωρὶς προηγούμενο, σ’ ἐκεῖνα πού πρὶν καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου κατέστησαν δυνατῆ, ἐν πάσῃ περιπτώσει «ἐνέκρινα», μαζί με τὸ Δικαστήριο τής Νυρεμβέργης, τὴ διεθνή θέσπιση μᾶς νομικῆς ἔννοιας, τοῦ «ἐγκλήματος κατὰ τής ἀνθρωπότητας». Ἐδῶ ὑπῆρξε ἕνα «ἐπιτελεστικὸ» συμβάν τοῦ ὁποῦ ἡ ἐμβέλεια ἀκόμη εἶναι δύσκολο νὰ μετρηθεῖ, ἀκόμη καὶ ἐκεῖ ὅπου ὁ ὅρος «ἐγκλημα κατὰ τής ἀνθρωπότητας» φαίνεται νὰ εἶναι σήμερα

47. Πρβλ. *Sur Parole*, ὁ.π., σσ. 138-139: «Ἡ συγχώρηση εἶναι ἑτερογενῆς πρὸς τὸ δίκαιο, ἐπιμένω πολὺ ἐπ’ αὐτοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Ζανκελεβίτς (Jankélévitch) τὸ λέει πολὺ γρήγορα στὸ βιβλίον του γιὰ τὴ συγχώρηση. Ἄν διαχωρίσω τὸν ἐγκληματῆ ἀπὸ τὸ σφάλμα του ἐν ὀνόματι τής συγχώρησης, συγχωρῶ ἕναν ἀθῶο καὶ ὄχι τὸν ἔνοχο [...]. Ὅθεν, ἡ συγχώρηση δὲν ὀφείλει νὰ συγχωρεῖ τὸν ἀθῶο ἢ τὸν μετανοημένο, ὀφείλει νὰ συγχωρεῖ τὸν ἔνοχο ὡς ἔνοχο [...] Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἀπορία τής συγχώρησης. Δὲν τὸ λέγω γιὰ νὰ ἰσχυριστῶ ὅτι ἡ συγχώρηση εἶναι ἀδύνατη, λέγω ὅτι ἂν εἶναι δυνατῆ, αὐτὸ συμβαίνει με τὸ τίμημα τής ἀπαντοχῆς τοῦ ἀδυνάτου, τοῦ πράγματος πού δὲν μπορεῖς νὰ κάνεις, νὰ προβλέψεις, νὰ ὑπολογίσεις, καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχεις κριτήρια γενικά, κανονιστικά, νομικά, οὔτε κἀν ἠθικά με τὴ σημασία τῶν ἠθικῶν γινόμενων. Ἄν ἡ συγχώρηση εἶναι ἠθική, τότε –ὅπως λέει ὁ Ζανκελεβίτς– εἶναι “ὑπερβολικὰ ἠθική”, δηλαδὴ πέραν τῶν γινόμενων, τῶν κριτηρίων καὶ τῶν κανόνων».

εὐρέως διαδεδομένος και εὐληπτος ἀπὸ ὅλους. Αὐτὴ ἡ ἴδια ἢ μεταλλαγὴ προκλήθηκε και νομιμοποιήθηκε ἀπὸ ἕναν διεθνή θεσμό σὲ μιὰ καθορισμένη ἡμερομηνία και σύμφωνα μὲ ἕνα καθορισμένο σχῆμα τῆς ἱστορίας του. Αὐτὴ ἡ ἱστορία εἶναι ἀδιαχώριστη –ἀκόμη και ἂν δὲν ἀνάγεται σ' αὐτὴν– ἀπὸ μιὰ ἐπανεπιβεβαίωση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρώπου, μιὰ νέα Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρώπου. Αὐτὸ τὸ εἶδος σεισμικῆς δόνησης ἔχει δομήσει τὸ χῶρο ὅπου διαδραματίζεται –εἰλικρινῶς ἢ ὄχι– ἡ μεγάλη συγχώρηση, ἡ μεγάλη παγκόσμια σκηρὴ τῆς μετάνοιας. Συχνὰ μᾶς φέρνει στὸ νοῦ ἕναν μεγάλο παροξυσμό. Θὰ ἦταν ἀπρεπὲς –και ἀνώφελα προκλητικὸ– νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὸς ὁ παροξυσμὸς μοιάζει ἐπίσης ἐνίοτε μὲ μιὰ ἀναγκαστικὴ παρόρμηση, ἀκατανίκητη και ἐξαιρετικὰ σκοτεινὴ, και δὴ ἀσαφὴ, στὶς ἀσυνείδητες ρίζες της. Γιατὶ ἐπίσης αὐτὸς ὁ παροξυσμὸς ὑπακούει, εὐτυχῶς, σὲ αὐτὸ πού θὰ μπορούσε νὰ ὀνομαστῆ «καλὴ» κίνηση. Εἶναι ὅμως ἀληθές, και ποτὲ δὲν θὰ πρέπει νὰ τὸ λησμονοῦμε, ὅτι ἐδῶ συχνὰ συμμετέχουν τὸ ὁμοίωμα, ἡ ὑποχρεωτικὴ τελετουργία, ἡ πλειοδοσία τοῦ ψεύδους στὴν ἴδια τὴν ὁμολογία, ἐνίοτε, ὁ ὑπολογισμὸς ἢ ὁ πιθηκισμὸς. Διαφθείρουν ἐκ τῶν ἔνδον τούτῃ τῆ συγκινητικὴ τελετὴ τῆς ἐνοχῆς: μιὰ ὀλόκληρη ἀνθρωπότητα νὰ συνταράσσεται ἀπὸ τὴ χειρονομία μᾶς ὁμόθυμης ἐξομολόγησης. Τὸ ἀνθρώπινο γένος, τίποτε λιγότερο, νὰ ἔρχεται ἐντελῶς ξαφνικά, και δημοσίως, και θεατρικά, νὰ αὐτοκατηγορεῖται γιὰ ὅλα τὰ ἐγκλήματα πού τὸ ἴδιο ἔχει πράγματι διαπράξει ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του, «ἐναντίον τῆς ἀνθρωπότητας». Ἄν ἀελάμβανε κανεὶς τὴν καταγραφή, ζητώντας συγχώρηση, ὅλων τῶν ἐγκλημάτων τοῦ παρελθόντος ἐναντίον τῆς ἀνθρωπότητας, δὲν θὰ ὑπῆρχε πλέον ἕνας ἀθῶος πάνω στὴ γῆ. Ποιὸς θὰ ἦταν τότε στὴ θέση τοῦ δικαστῆ ἢ τοῦ κριτῆ; Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι οἱ κληρονόμοι, τουλάχιστον, προσώπων ἢ συμβάντων πού ἔχουν σημαδευτεῖ, ἀνεξίτηλα, ἀπὸ «ἐγκλήματα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητας». Συμπληρωματικὸ ἀλλὰ οὐσιαστικὸ παράδοξο: αὐτὰ τὰ συμβάντα τοῦ παρελθόντος, πού ἐνίοτε ἀποτελοῦσαν ἀφορμὴ γιὰ ὀργανωμένες ἐξοντώσεις και μπορούν ἐπίσης νὰ ἔχουν προσλάβει τὴ μορφή μεγάλων Ἐπαναστάσεων («νο-

μύμων» και, ἐν πάσῃ περιπτώσει, τιμημένον ἀκόμη και σήμερα ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἢ οἰκουμενικὴ μνήμη), ἐπέτρεψαν τὴν ἐμφάνιση και ἐν συνεχείᾳ τὴν προσοδευτικὴ ἐκλέπτυνση νομικῶν μηχανισμῶν, ὅπως τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρώπου, τοῦ ἐγκλήματος κατὰ τῆς ἀνθρωπότητας, τῆς γενοκτονίας, τοῦ ἐγκλήματος ἐπίθεσης, κ.λπ.

Σήμερα, αὐτὸς ὁ παροξυσμὸς [convulsion] ἔχει μᾶλλον τὸ χαρακτηριστὴρ μιᾶς μεταστροφῆς [conversion]. Μεταστροφή «ἀντικειμενικὴ» και ἡ ὁποία τείνει νὰ υπερβεῖ ὅλα τὰ ἐθνικὰ ὄρια: βρίσκεται στὸ στάδιο τῆς παγκοσμιοποίησης. Γιατὶ ἂν ἡ ἔννοια τοῦ ἐγκλήματος κατὰ τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι τὸ κεφαλαίωδες κατηγορητήριον τοῦ τοῦ αὐτο-κατηγορητηρίου και τῶν ζητούμενων συγχωρήσεων ἂν, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ἱερότητα τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος μπορεῖ ἀπὸ μόνῃ της, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, νὰ δικαιολογήσει τὴν ἐνοχοποίηση (μὲ αὐτὴν τὴ λογικὴ, κανένα κακό, κανένα ἄδικο δὲν εἶναι χειρότερο ἀπὸ ἕνα ἐγκλημα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ ἀνθρώπου και κατὰ τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρώπου) ἂν ἡ ἱερότητα τοῦ ἀνθρώπου βρίσκεται ἐδῶ τὴν πιὸ εὐανάγνωστη, ἂν ὄχι τὴ μόνῃ δυνατότητα τοῦ νοήματός της μέσα στὴ μνήμη τῶν θρησκείων τοῦ Βιβλίου και σὲ μιὰ ἐρμηνεῖα ἐβραϊκὴ, ἀλλὰ κυρίως χριστιανικὴ, τοῦ «πλησίον» ἢ τοῦ «ὁμοίου»: ἂν ἕκτοτε κάθε ἐγκλημα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητας θίγει τὸ πιὸ ἱερό στὸ ἔμβιο ὄν, και συνεπῶς ἦδη τὸ θεῖο στὸν ἄνθρωπο, ἕναν ὀρισμένο Θεο-πού-ἐγίνε-ἄνθρωπος ἢ ἕναν ὀρισμένο ἄνθρωπο-πού-ἐγίνε-Θεός-ἀπὸ-τὸν-Θεὸ (ὁ θάνατος τοῦ ἀνθρώπου και ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ προοιδίου μᾶλλον τὸ ἴδιο ἐγκλημα⁴⁸) – τότε ἡ «παγκοσμιοποίηση» τῆς

48. Πρὸβλ. *Foi et savoir*, ὁ.π., σελ. 22: «Αὐτὸς δὲν εἶναι ἄλλωστε ἕνας ἄλλος τρόπος γιὰ νὰ ποῦμε ὅτι ὁ χριστιανισμὸς μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν ἠθικὴ κλήση του και ἡ ἐπιτακτικὴ ἠθικὴ στὴ χριστιανικὴ κλήση της μόνον ἂν ἀντέξουν ἐδῶ κάτω, στὴ φαινομενικὴ ἱστορία, τὸν θάνατο τοῦ Θεοῦ, και, πολὺ πέραν τούτου, τίς μορφές τῶν Παθῶν; Ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ πού κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀναγγέλλεται και ὑπενθυμίζεται ἀπὸ τὸν Κάντ στὴ νεωτερικότητα τοῦ Διαφωτισμοῦ; Ὁ ἰουδαϊσμὸς και τὸ ἰσλάμ ἴσως θὰ πρέπει νὰ εἶναι οἱ δύο τελευταῖοι μονοθεϊσμοὶ πού ἐξεγείρονται

συγχώρησης μοιάζει με μιὰ τεράστια τρέχουσα διαδικασία, με μιὰ ἀτέλευτη διαδικασία συγχωρήσεων, ἄρα με ἓνα εἶδος δυναμικὰ χριστιανικοῦ παροξυσμοῦ-μεταστροφῆς-ἐξομολόγησής, με μιὰ «διεργασία» ἐκχριστιανισμοῦ πού μάλιστα δὲν ἔχει πλέον ἀνάγκη Ἐκκλησίας ἢ ἱεραποστολῶν. Αὐτὴ ἢ «διεργασία» μπορεῖ ἐπίσης νὰ προσλαμβάνει τὸ χαρακτῆρα ἀθεϊσμοῦ, οὐμανισμοῦ ἢ θριαμβευτικῆς ἐκκοσμίκευσης. Τούτῃ ἢ διαφορὰ ὅμως ἔχει ἐλάχιστη σημασία. Ἡ ἀνθρωπότητα θὰ ἦταν ἔτομη, σὰν ἓνας μοναδικὸς ἄνθρωπος, νὰ κατηγορήσει τὸν ἑαυτὸ της γιὰ ἔγκλημα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος. Νὰ καταθέσει μαρτυρία γιὰ τὸν ἑαυτὸ της ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της, δηλαδὴ, καὶ δικαιοματικά, νὰ κατηγορήσει τὸν ἑαυτὸ της σὰν νὰ ἦταν κάποιος ἄλλος. Τρομακτικὰ οἰκονομικὸ.

Ἐδῶ, μοιλονότι μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ μιὰ τεράστια πρόοδο, μιὰ ἱστορικὴ ρῆξη ἢ/καὶ μιὰ ἔννοια ἀκόμη ἀκαθόριστη ὡς πρὸς τὰ ὄριά της, ἐπισημὰ ὡς πρὸς τίς θεμελιώσεις της (καὶ μπορεῖ νὰ κάνει συνάμα καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο – αὐτὸς εἶναι ὁ πειρασμὸς μου, ἂν μπορῶ ἀκόμη νὰ χρησιμοποιήσω αὐτὴν τὴ λέξη, προβαίνοντας σὲ μιὰ ὁμολογία), παραμένει ἀναντίρρητη ἢ ἀκόλουθη προφάνεια: ἢ ἔννοια τοῦ «ἐγκλήματος κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος» διέπει ὅλη τὴ γεωπολιτικὴ τῆς συγχώρησης. Τῆς παρέχει τὸν κώδικά της καὶ τὴ δικαιολόγησή της. Ἄς σκεφτοῦμε τὴν ἐξαιρετικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀλήθεια καὶ Συμφιλίωση στὴ Νότια Ἀφρική⁴⁹. Πρόκειται γιὰ μοναδικὸ

ἀκόμη ἐναντίον κάθε πράγματος τὸ ὁποῖο, στὸν ἐκχριστιανισμὸ τοῦ κόσμου μας, σημαίνει τὸν θάνατο τοῦ Θεοῦ, τὸν θάνατο ἐν Θεῷ, δύο μὴ παγανιστικοὶ μονοθεϊσμοὶ πού δὲν ἀποδέχονται ἐξίσου τὸν θάνατο καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸ ἐν Θεῷ (τὰ Πάθη, ἢ Τριάδα, κ.λπ.), δύο μονοθεϊσμοὶ ἀκόμη ἀρκετὰ ξένοι στὴν καρδιά τῆς ἐλληνοχριστιανικῆς, παγανο-χριστιανικῆς Εὐρώπης, ἀρκετὰ ξένοι πρὸς μιὰν Εὐρώπην πού σημαίνει τὸν θάνατο τοῦ Θεοῦ, γιὰ νὰ ὑπενθυμίσουν με κάθε τίμημα ὅτι «μονοθεϊσμὸς» σημαίνει τόσο τὴν πεποιθήση [foi] ὡς πρὸς τὸ Ἐν, μάλιστα στὸ ζωντανὸ Ἐν, ὅσο καὶ τὴν πίστη [croiance] σὲ ἓναν μοναδικὸ Θεό».

49. Ὁ Ντερριντὰ ἔχει ἀγωνιστεῖ ἐναντίον τοῦ ἀπαρτχάντ σθεναρά, συστηματικὰ καὶ ἐπιμονα. Αὐτὸ καταμαρτυροῦν ἄλλωστε, μεταξὺ ἄλλων καὶ

φαινόμενο – παρὰ τὰ κάποινα νοτιοαμερικανικὰ προηγούμενα, κυρίως στὴ Χιλή. Ἐ, λοιπόν, αὐτὸ πού προσέδωσε τὴν ἔσχατη δεδηλωμέ-

ἐξόχως ἐπιλεκτικὰ, τὰ δύο ἀκόλουθα κείμενά του: α) Ἡ τελευταία λέξη τοῦ ρατσισμοῦ, μτφρ. Χ. Γ. Λάζος, Ἄγρα, Ἀθήνα 1992 («Le dernier mot du racisme», στὸ J. Derrida, *Psyché*, Galilée, Παρίσι 1987, σσ. 353-362)· β) «Admiration pour Nelson Mandela ou Les lois de la réflexion», στὸ *Pour Nelson Mandela*, Gallimard, Παρίσι 1986, σσ. 13-44.

Ἐδῶ, ὁ Ντερριντὰ ἀναφέρεται στὴν Ἐπιτροπὴ Ἀλήθεια καὶ Συμφιλίωση (Truth and Reconciliation Commission), πού ἰδρύθηκε τὸ 1995, ἀμέσως μετὰ τὴν ἄνοδο τοῦ Νέλσον Μαντέλα (Nelson Mandela) στὴν ἐξουσία τῆς Νοτιοαφρικανικῆς Ἐνωσῆς. Ὁ νέος Πρόεδρος θὰ ἀναθέσει τὴν προεδρία τῆς Ἐπιτροπῆς στὸν ἀγγλικανὸ ἀρχιεπίσκοπο, βραβεῖο Νόμπελ εἰρήνης 1984, Ντέσμοντ Τούτου (Desmond Tutu). Νόμιμη ἐντολὴ τῆς Ἐπιτροπῆς: ἢ συλλογὴ μαρτυριῶν, ἢ παραμυθία τῶν προσβεβλημένων, ἢ ἀποζημίωση τῶν θυμάτων τῆς βίας τοῦ ἀπαρτχάντ καὶ ἢ ἀμνηστία ἐκείνων πού θὰ ὁμολογήσουν ὅτι διέπραξαν πολιτικὰ ἐγκλήματα. Ἀπώτερος σκοπός: νὰ δώσει τὴν ἀκριβέστερη εἰκόνα τῶν ἀγριότητων πού διαπράχτηκαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1960 καὶ 1994, ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ μιὰ ἐθνικὴ συμφιλίωση, ἢ ὁποῖα θὰ στηρίζεται ὄχι στὴν ἐκδίκηση ἀλλὰ στὴν κατανόηση. Εἶναι προφανές ὅτι ἢ συγχώρηση βρῖσκεται στὸ ἐπίκεντρο αὐτῆς τῆς μακρόπνοης, ἐπώδυνης διαδικασίας.

Γιὰ μιὰ πληρέστερη κατανόηση τῆς ντερριντιανῆς στάσης ἀπέναντι σ' αὐτὴν τὴ μεγαλειώδη, παραδειγματικὴ ἀλλὰ συνάμα πολυσύνθετη – ἔως καὶ προβληματικὴ σὲ ὀρισμένα σημεῖα της, κατὰ τὸν Ντερριντὰ – νοτιοαφρικανικὴ διαδικασία συγχώρησης, ἀμνηστίας καὶ ἐθνικῆς συμφιλίωσης βλ. *Sur Parole*, ὁ.π., σσ. 125-133. Ἐνδεικτικὰ μεταφράζω δύο ἀποσπάσματα:

Α) «Αὐτὴ ἢ ἐπιτροπὴ συγροτήθηκε ἀπὸ τὸ Σύνταγμα. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἐξαίρετο Σύνταγμα, στὸ βαθμὸ πού ἐγγράφει τὸ μοτίβο τῆς συμφιλίωσης στὸ κείμενό του. Ἦδη στὸ προοίμιό του λέγεται ὅτι ἢ ἐπούλωση, healing, καὶ ἢ συμφιλίωση ὀφείλουν νὰ βρίσκονται στὴν ἡμερήσια διάταξη. Κατόπιν τοῦ συνδυασμένου αἰτήματος μελῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀφρικανικοῦ Κοινοβουλίου καὶ λευκῶν τῆς παλαιᾶς ἐξουσίας, ἀποφάσισαν ὅτι ἂν ἢ χώρα ὀφείλει νὰ ἐπιβιώσει θὰ ἔπρεπε νὰ διέλθει μέσα ἀπὸ κάτι πού θὰ ἔμοιαζε με συμφιλίωση. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ μετὰ θεσμοθετήθηκε αὐτὴ ἢ ἐπιτροπὴ πού πολὺ γρήγορα

νη νομιμότητά της σ' αὐτὴ τὴν ἐπιτροπὴ εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἀπαρτχάντ ὡς «ἐγκλήματος κατὰ τῆς ἀνθρωπότητας» ἀπὸ τῆ

ἔγινε συνάμα παραδειγματικὴ καὶ προβληματικὴ. Παραδειγματικὴ στὴ Νότια Ἀφρική καθὼς καὶ γιὰ ὅλο τὸν κόσμο, γιατί συχνὰ ἐπιχειρεῖται νὰ μεταφέρουν τὸ παράδειγμά της παντοῦ ὅπου ἡ διαδικασία ἐκδημοκρατισμοῦ ἀκολουθεῖ μιά σειρά σοβαρῶν τραυματισμῶν, παρόμοιων μὲ αὐτοὺς πού μόλις ὑπεθυμίσατε· ἐνδείκνυται νὰ υπογραμμίσουμε ὅτι στὴν εὐθύνη γι' αὐτοὺς τοὺς τραυματισμοὺς ἔχει μερίδιό ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς κρατῶν πού καταθέτουν τὴ μαρτυρία τους.

Ἡ προσωπικότητα τοῦ Τούτου πολὺ γρήγορα σημάδεψε αὐτὴ τὴν ἐπιτροπή. Ἐπὶ παραδείγματι, ἐνέγραψε σ' αὐτὴν ἀξίες ὅπως ἐκείνη τῆς συγχώρησης, οἱ ὁποῖες δὲν ἐμπλέκονται ὑποχρεωτικὰ στὴ διαδικασία τῆς ἀμνηστίας. Ἐπειδὴ ὅμως ἔπραττε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, κατηγορήθηκε ἀπὸ ὀρισμένους ἔγχρωμους ὅτι ἐκχριστιανίζει τὴ διαδικασία καὶ ἀπὸ ὀρισμένους λευκοὺς ὅτι καθιστοῦσε τὴν ἐπιτροπὴ μεροληπτικὴ... Θὰ πρέπει νὰ συζητήσουμε κατὰ πόσο γνωρίζουμε ἂν ὁ ὅρος «συγχώρηση» εἶναι ἢ ὄχι μιά ἰουδαϊκῆ-χριστιανικὴ κληρονομιά», αὐτ., σελ. 126.

B) «Θὰ ὑπάρξει ἀπογοήτευση, καὶ τὸ κράτος-ἔθνος στὴ Νότια Ἀφρική, ἂν ἐπιβιώσει, θὰ ἐπιβιώσει διαμέσου διαψεύσεων, ἀπογοητεύσεων, ἀθεράπευτων πόνων, εἶναι ἐμφανές. Ὡστόσο, ἡ ἀμνηστία δὲν σημαίνει ἀπλῶς ἀθώωση. Χρειάζεται ὅπωςδὴποτε νὰ ἔχουμε κατὰ νοῦν ὅτι χωρὶς διαδικασία ἀμνηστίας ἡ χώρα δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐπιβιώσει. Ἡ συγχώρηση δὲν ἀποδίδει δικαιοσύνη, εἶναι θέβαιο, δὲν ὑποκαθιστᾶ τὴ δικαιοσύνη, ἡ ἀξία τῆς συγχώρησης εἶναι ἑτερογενὴς πρὸς τὴν ἀξία τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης. Προφανῶς, συχνὰ ὑπάρχει μιά μόλυνση μεταξὺ τῆς λογικῆς τῆς συγχώρησης καὶ τῆς δικαστικῆς λογικῆς· μάλιστα ὁ Τούτου διαβεβαώνει ὅτι ἡ ἀμνηστία θὰ χορηγεῖται ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι οἱ ἐγκληματίες ἀναγνωρίζουν δημοσίως τὰ σφάλματά τους, μὲ ἄλλα λόγια ὅτι μεταμορφώνονται καὶ πορεύονται σὲ μίαν ἄλλη ὁδὸ. Ὁ Τούτου προσπαθεῖ νὰ καταστήσει τὴ μετάνοια προϋπόθεση τῆς ἀμνηστίας», αὐτ., σσ. 131-132.

Ἐν κατακλείδι, ἐπισημαίνω ὅτι γιὰ τὸν Ντερριντὰ ἡ συγχώρηση εἶναι ἀπροϋπόθετη, ὅτι δηλαδὴ δὲν περιορίζεται ἀπὸ ὅρους δικαιοῦς, πολιτικοὺς ἢ κοινωνικοὺς. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ μόνο πού προϋποθέτει ὑποχρεωτικὰ καὶ ἀπολύτως εἶναι τὸ ἀσυγχώρητο: ἡ συγχώρηση συγχωρεῖ μόνο αὐτὸ πού εἶναι ἀδύνατον νὰ συγχωρηθεῖ· ὅταν ἀξιώνει ἐκ τῶν προτέρων τὴν αἴτηση συγχώρησης ἀπὸ τὸν ἔνοχο, πάραυτα αὐτοναίρεται: «Πράγματι, αὐτὸ ἀκριβῶς ὑπε-

διεθνὴ κοινότητα μέσω τῆς ἀντιπροσώπευσής της στὸν ΟΗΕ. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ κατονομάσει ἑκατὸ ἄλλα παραδείγματα: ὅλα καταλήγουν σὲ τοῦτο τὸ πρότυπο ἀναφορᾶς ἐν εἶδει ἐγγύησης.

3. Ὡς πρὸς τὴν εἰρήνη —ἐφ' ὅσον δὲν ἔχω τὴ δυνατότητα νὰ τῆς ἀφιερῶσω τὸ χρόνο μιάς περισσότερο προσήκουσας καὶ πιὸ ἀντάξιας ἀνάλυσης τοῦ μεγάλου θέματος πού ἐγγράφεται στὸ συμβόλαιό τούτης τῆς συνεδρίας—, μόνο δύο λέξεις, οἱ ὁποῖες μάλιστα ὑπαγορεύονται εὐθέως ἀπὸ τὸν τίτλο αὐτῶν τῶν μεγάλων συζητήσεων: ἕνα νέο παγκόσμιό συμβόλαιο⁵⁰. Ἄν ὑπάρχει, καθὼς φρονῶ, ἕνα μᾶθη-

θυμίζει ὁ Ζανκελεβίτς ὅταν λέει ὅτι οἱ Γερμανοὶ δὲν μᾶς ζήτησαν συγχώρηση. Ἡ παράδοση τὴν ὁποία ἐπικαλεῖται καὶ τὴν ἐπικαλοῦνται τίς περισσότερες φορές ὅσοι μιλοῦν γιὰ τὴ συγχώρηση, συνεπάγεται ὅτι ἀπλῶς γιὰ νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ἡ συγχώρηση, πρέπει νὰ τῆς ζητήσῃ ὁ ἐγκληματίας, ὁ ὁποῖος ἐν προκειμένῳ αὐτοκατηγορεῖται. Ἄν καὶ ἐδῶ πρόκειται γιὰ ἕνα μοτίβο πολὺ ἰσχυρὸ τῆς θρησκευτικῆς παράδοσης τῆς συγχώρησης, πιστεύω ὅτι αὐτὸ ἀντιφάσκει πρὸς ἕνα ἄλλο μοτίβο ἐπίσης ἰσχυρὸ καὶ ἐπίσης παρὸν στὴν ἴδια παράδοση, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ συγχώρηση εἶναι μιά ἀπόλυτη χάρις, πέραν ὁποιοῦδὴποτε ὑπολογισμοῦ, ὁποιασδὴποτε ἀξιολόγησής μᾶς πιθανῆς ποινῆς, πέραν ὁποιασδὴποτε δικαστικῆς ἀπόφασης. Κατὰ συνέπεια, ἡ συγχώρηση ὀφείλει νὰ εἶναι ἀπροϋπόθετη. Μὲ ἄλλα λόγια, στὴν ἰδέα τῆς συγχώρησης, στὴ σκέψη τῆς συγχώρησης ὑπάρχει κάτι πού θὰ ἀπαιτοῦσε νὰ ἀπονέμεται ἀκόμη καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν τῆς ζητοῦν. Πιστεύω ὅτι ὑπάρχει ἐδῶ —ὄχι· ἔξω ἀπὸ τὴν ἰουδαϊκῆ-χριστιανικῆ-ἰσλαμικῆ παράδοση, ἀλλὰ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς— μιά ἀντίφαση: ἀπὸ τῆς μᾶς μεριά ἡ μετάνοια, ἡ ἐξομολόγησις, ἡ ὁποία θέλει νὰ ζητᾶ τὴ συγχώρηση κάποιος πού δὲν εἶναι πλέον ἀκριβῶς ὁ ἴδιος, πού ἀναγνωρίζει τὸ σφάλμα του, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ θῆμα, τὸ μόνο πού εἶναι ἐξουσιοδοτημένο νὰ συγχωρεῖ. Ἄν ὑπάρχει συγχώρηση, πρέπει νὰ εἶναι ἕνα ἀπροϋπόθετο δῶρο πού δὲν περμενεῖ τὴ μεταμόρφωση, τὴ διεργασία τοῦ πένθους ἢ τὴν ἐξομολόγησις τοῦ ἐγκληματία», αὐτ., σσ. 137-138.

50. Ὑπενθυμίζω ὅτι τὸ γενικό θέμα τῆς ἡμερίδας κατὰ τὴν ὁποία ἐκφωνήθηκε τοῦτο τὸ κείμενο τοῦ Ντερριντὰ ἦταν «τὸ νέο παγκόσμιό συμβόλαιο» (βλ., ἐδῶ, σημείωσις 1).

JACQUES DERRIDA

ΠΕΡΑΝ
ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Μετάφραση, σημειώσεις

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΜΠΙΤΣΩΡΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ

ΓΛΩΣΣΑ ~ ΘΕΩΡΙΑ ~ ΠΡΑΞΗ, α.ά. 23

Jacques Derrida, *Πέραν του κοσμοπολιτισμού*

1η έκδοση: Οκτώβριος 2003

© 2003, Έκδόσεις Κριτική ΑΕ

Κατά τον Ν. 2121/1993 και τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Γραφεία: Τσαμαδού 1-3, 106 83 Αθήνα, τηλ. 210 38 03 730, fax 210 38 03 740

Βιβλιοπωλείο: Νευροκοπίου 8, 118 55 Αθήνα, τηλ. 210 34 69 302

e-mail: biblia@kritiki.gr

www.kritiki.gr

ISBN 960-218-314-4

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ	9
I. Κοσμοπολίτες όλων τῶν χωρῶν, ἀκόμη μὰ προσπάθεια! ..	13
II. Τὸ δικαίωμα στὴ φιλοσοφία ἀπὸ κοσμοπολιτικὴ σκοπιά ..	51
III. Ἡ παγκοσμιοποίηση, ἡ εἰρήνη καὶ ἡ κοσμοπολιτικὴ	83
IV. Παραλείψεις τοῦ δικαιώματος στὴ δικαιοσύνη (μὰ τί λείπει λοιπὸν στοὺς «χωρὶς-χαρτιάς»)	130
V. Οἱ κυριακάτικες «ἀνθρωπότητές» μου	158
VI. Γιὰ τίς «Κυριακάτικες “ἀνθρωπότητές” μου» (Μιὰ δημό- σια συζήτηση στὴ γιορτὴ τῆς ἐφημερίδας <i>Οὐμανιτέ</i>)	202
VII. Ὑπὲρ τοῦ Ζοζὲ Ραΐνα. Αὐτὸ ποὺ πιστεύω καὶ πιστεύω πάς γνωρίζω...	221
VIII. Λεξιλόγιο	235